

MESTER BÉLA

Az ember és állat közötti fal döntögetése^{*}

Bevezetés: a bikaviadal mint az állatdiskurzus modellje

Az *állatvédelem* és az *állati jogok* ma már hagyományos diskurzusának új minősége bukkant föl a közelmúltban, amelynek különböző megjelenési módjait az *állati méltóság* címszó alatt foglalhatjuk össze. Olyan, korábban ismeretlen szempontok megjelenésére kell itt gondolnunk, mint ami a nőstény bálnák szüléssel kapcsolatos intimitásának védelme érdekében nem régen nyilvánosságra hozott felhívásban jelenik meg. Az új szóhasználat első pillantásra előzmény nélküli, azonban némi utánajárással mégis könnyen dokumentálhatóak e gondolkodásmód történeti alapjai, teoretikus hátterükkel és máig ható tanulságaikkal együtt. A *bikaviadalokról* szóló diskurzus története szinte vegytisztán vizsgálható esete az új beállítódásnak, hiszen itt az állati élet etikátlan felhasználásának világos példája áll előttünk, amelyet nem módosítanak az emberi

---

^{*} Az írásomban tárgyalt témakörrel először a Horvát Filozófiai Társaság *10 Lošinj Days of Bioethics – Integrative Bioethics and New Epoch* című, 2011. május 15–18. között rendezvényén tartott *Animal Rights – Based on Anthropological Opinions* című előadásomban foglalkoztam; majd ezt gondoltam tovább *Dignity of the Human Beings – Dignity of the Animal Beings: A Case Study: Bulls as Gladiators* című, a koperi egyetem szervezésében megrendezett *Living with Consequences 2011* című rendezvényen, ugyanezen év október 14–15-én. Ez utóbbinak írott változata megjelenés alatt áll a *Poligrafi* című folyóirat 18. évf. 69–70 (2013) tematikus számában. Jelen írásom az OTKA K 104643 számú pályázatának támogatásával készült.

jóléttel összefüggő gazdasági, például élelmezési meggondolások. A viadalokon szereplő bika egyedileg, szórakoztató funkciójában áll előttünk, könnyen individualizálható, hiszen általában neve, sőt, az élsportoló sztárokhoz hasonlóan felépített sajtója is van. A jelenség megítélésében látszólag az egyetlen érzékeny kérdés a bikaviadatok kulturális beágyazottsága egyes társadalmakban, és az ezzel kapcsolatos kultúráközi félreértések lehetősége. Azonban nagyrészt el tudjuk kerülni ezt a veszélyt, ha a bikaviadatok globális formáit választjuk elemzésünk tárgyaként. A jelenlegi gazdasági válság előtti években is volt olyan ötlet, hogy a tömegszórakoztatás részeként közép-európai turnékat szervezzenek a bikaviadatok bemutatására; azonban korábban, 1904-ben, majd azt követően több hullámban valóban rendeztek is Budapesten néhány bikaviadalt. Írásom következő részében ezeknek a korai bikaviadatoknak a történetét és utóéletét tárom föl a kulturális emlékezetben, majd bemutatom a korabeli magyar állatvédő mozgalom jellemző korabeli argumentációját, annak feltételezhető teoretikus hátterével, a korabeli filozófiai és kulturális összefüggésekkel együtt. Végül írásom utolsó részében párhuzamot vonok a száz évvel ezelőtti és a mai filozófiai élet egy-egy jelentős irányzata között, az állati jogokról szóló diskurzusra vonatkozó eltérő következményeik felmutatásával együtt.

Az 1904-es budapesti bikaviadatok és a kulturális emlékezet

A budapesti kabaré műfajának egyik klasszikus darabja az a jelenet, amelynek főszereplője, idősebb férj, túrhetetlenné vált házasságából kétségbeesett lépéssel igyekszik szabadulni: önkéntesként jelentkezik a megsérült matador helyettesítésére a budapesti arénába. A tréfa mai előadói a papucsférj jól ismert komikumára helyezik a hangsúlyt, aki jobban retteg saját feleségétől, mint a felbőszített bikától, az a körülmény pedig, hogy a színpadi Budapesten valóban aréna működik, csupán szürrealisztikus elrajzolásként, újabb furcsa komikus elemként bukkan föl. A korabeli hallgatóság érdeklődésének a középpontjában azonban éppen ezek az elemek állhattak, hiszen a kulcsjelenetben a férje után dühösen kutató asszony a helyi állatvédő liga elnökeként ront be az aréna direktori irodájába; a hasonló témát feldolgozó korabeli kuplé pedig egészen kihagyja a házassági konfliktus hagyományos komikus elemét, itt már maga a bika a főszereplő. A korabeli közönséget ekkoriban valóban a vendégmatadorokkal és (először) vendégbikákkal megrendezett próbaviadatok tartották lázban. A bikaviadal

kikerült eredeti spanyol és dél-francia kulturális környezetéből, és először jelent meg új összefüggésben, a modern globális tömegszórakoztatás elemeként. Budapestnek ebben a folyamatban kulcsszerepe volt: itt nem csupán alkalmi bemutatókat rendeztek, hanem állandó aréna is épült nagy befektetéssel, a kor legmodernebb világítástechnikájával. Ha sikerül volna megkedveltetni a régióval a bikaviadalt, a város nagy eséllyel hosszú időre a közép-európai bikaviadal-szervezés központjává válik. Az aréna könnyen értelmezhető szimbolikus térbe került a Városligetben, nagyjából az Állatkert, az Angolpark és a Nagycirkusz háromszögében, persze más épületek között, mint a maiak.

A felszínen a bikaviadal új divatjáról szóló viták is az akkori magyar politikai élet fő trendjeit követték az alkotmányos válságot közvetlenül megelőző és követő időszak felfokozott légkörében. A kor társadalmi szervezeteinek egy része támogatta, más része ellenezte a viadalok engedélyezését, nagyjából ugyanolyan típusú nemzeti és kulturális érveket szegezve egymásnak. Míg a támogatók a modern nagyvárossá váló Budapest turisztikai fejlesztésével érveltek, addig az ellenzők óvtak „a spanyol barbarizmustól”, amely idegen a magyar kultúrától, és a történeti önreflexió is megjelent, amennyiben a viadalokat a 18. századi Pest „állathecceivel” vetették össze, amelyek már Jókai reformkorban játszódó regényeiben is a primitív múlt emlékeként bukkannak föl. (A korabeli sajtóvisshang jellegzetes példái Vay 1904; Takáts 1905.) Miután a magukkal hozott „vendégszereplők” mellett magyar bikákat is kipróbáltak az arénában, a sajtó szóhasználatának állandó elemévé vált a magyar bikanevek és a spanyol torreádornevek szembeállítása; a bika melletti nemzeti szimpátiával. Jellemző eset a Zichy grófok Bimbó bikájának emlegetése: a jószág nem hagyta magát provokálni az arénában, hanem megunva a torreádor kellemetlenkedését, odapottyantott a porond közepére, majd sértődötten elbődülve távozott. (A viadalok népszerűsítésére készült korabeli képeslapsorozaton a laikusnak is feltűnik, hogy a rajzok inkább magyar tarka tenyészbikákat ábrázolnak, mint a kimondottan bikaviadalokra kitenyészített jellegzetes dél-francia fajtát.) A kormányzat sokáig bizonytalanul viszonyult az új jelenséghez. Először az egyéb tömegszórakoztató rendezvények szabályai szerint szabályozzák, majd csak a francia stílusú, a bika megölése nélküli bemutatókat engedélyezik, végül egy a bika kiszabadulásával kezdődő botrány után végleg betiltják. A bikaviadalról mint kulturális kihívásról és a turisztikai ipar tényezőjéről szóló diskurzusnak ezzel nagyjából vége is szakadt. (A budapesti bikaviadalok részletes politika- és kultúrtörténetének közelmúltbeli feldolgozását lásd Vari 2010.)

A húsz évvel később rendezett, mindeddig utolsó közép-európai bikaviadal- turné budapesti állomása már korántsem állt ennyire a nyilvánosság középpontjában. A korridákat a hatóságok végül kitiltották Budapestről az akkor még önálló Újpestre, és az állatvédők is inkább utálkozva, mint harciasan kommentálták az eseményeket (Gelsei Bíró 1925), szorgosan ismételve a két évtizeddel korábbi sajtó spanyollelenez sztereotípiáit. Láthatóan úgy érezték, hogy 1904-ben már győztek, és ami most történik, az a múlt erőtlén visszfénye csupán, amire húsz évvel később nincsen már tömeges igény, (és az ekkor engedélyezett néhány megtartott francia típusú bemutatón a bikák életét sem fenyegette veszély).

A civilizált magyaroknak és a spanyol barbároknak az akkori sajtóban gyakran fölmerülő ellentéte éppen a bikaviadatok összefüggésében végső soron a magyar állatvédő mozgalomnak a tevékenységén és társadalmi szerepén alapult, amelyről azonban az akkori politikai napilapokban és a mai köztörténetírásban kevés szó esik. A mozgalom, széles társadalmi bázisa mellett, a századfordulón több értelemben is jól beágyazódott mind a hatalmi elitbe, mind a kései 19. század modernizációs folyamatának új intézményi és diszciplináris tudományos elitjébe, amelyek gyakran átfedésben is voltak egymással. Bornemissza Boldizsár budapesti rendőrfőkapitánynak, az állatvédő mozgalom tiszteletbeli elnökének 1905. augusztus 25-én bekövetkezett halála az állatvédő sajtóban ugyanúgy címlaphír volt, mint a politikai napilapokban, Kukuljevič József, a Budapesti Állatkert egyik vezetője volt a főszerkesztője az állatvédők központi lapjának, a többek között a magyar ornitológia atyjaként számon tartott Hermann Ottó szerepe is ismert a madárvédelem korabeli propagálásában. Innen ered a századfordulós mozgalom közeli kapcsolata a kormányzati gyakorlattal és a modernizációs intézményekkel, így például a nagyvárosok helyhatóságainak állattartást és az állatvásárok rendjét érintő szabályozásával, vagy a természetrajz tanárokon keresztül az oktatásban megvalósuló tudatformálással. Ennek a haladáselvű, a tudományokra, főként a biológiára építő állatvédő diskurzusnak a mintája természetesen a világ első átfogó állatvédelmi rendelkezése, az erről szóló angol törvény volt, az annak alapjául szolgáló benthami- milli utilitarizmussal együtt. A korabeli állatvédő sajtónak a belga kisváros baromfipiacán újonnan felállított madár-guillotine, mint az állati szenvedésmennyiség hatékony csökkentője fölötti örvendezése, vagy az állatok hasznáról és a hasznos állatokról való elmélkedései persze a mai állatvédő szemlélet számára már idegenek. Az állatok szenvedésének csökkentésére és jól-létük növelésére összpontosító, az ember

számára való hasznukról sem megfelelőkéző kalkulációból azonban következhet egy alapjában haszonelvű, ám a boldogságkalkulust mégsem egyszerű fiziológiai érzésekre visszavezető gondolkodásmód is. Nagyjából éppen a pesti bikaviadatok korában kezd megjelenni a *társadalmasított állat* még mindig jobbára utilitarista alapú jogvédelme. Ha az *állat* mintegy *társadalmi* funkciót betöltve hasznot hajt az *emberi* közösségnek – jellemzően *dolgozik*, vagy *harcol* – akkor a munkáséhoz, illetve a katonáéhoz hasonló juttatásokat érdemel, leginkább a veszélyes határhelyzetekben. Az ebből az érvelésből eredő legkörvonalazottabb korabeli követelés a genfi egyezmények kiterjesztése volt az állatokra, például hadifogság esetére. Ebből a gondolatmenetből érthetjük meg a bikaviadatok elleni erős érzelmeket is: a dolgozó és katonáskodó állatok jóléte ugyanis még elgondolható a dolgozó és katonáskodó emberek mintájára. Az elpusztult huszárlóra vagy őrkutyára háborúban akár hősi halottként is lehet tekinteni, túlélési esélyei összemérhetőek lehetnek a gazdájáéval. A pusztán a szórakoztatásért harcra kényszerített bika azonban a modern korban társadalmi diszfunkció: van ugyan emberi analógiája, a *gladiátor*, akinek alakja azonban éppenséggel az európai civilizáció szégyenfoltjaként jelenik meg a modern gondolkodásban. Ezen a ponton azonban az állatok társadalmasítása már túllép az utilitarizmuson belül értelmezhető kereteken. A *társadalmi állat* modern körülmények között az emberi jogok analógiájára elgondolt állati jogokkal rendelkezik, amelyeknek következményei már nem mindig kalkulálhatóak állati, vagy közös állati–emberi boldogságkalkulussal. Új állatképre van szükség, amelyet meglepően hamar, és meglepően következetes formában meg is fogalmaznak a kor állatvédő mozgalmának sajtójában. Ez a karakteres századfordulós gondolat azután jórészt eltűnik az első világháború alatti és utáni kulturális sokkban, éppen ezért érdemes egy példán részletesebben fölidézni.

Az új állatkép és filozófiai háttere

A következőkben az állatokról való beszéd változó fogalmi kereteit vázolom a századfordulós állatvédő sajtó egyik jellemző szóhasználatú elméleti cikke, Reisz Irén polgári iskolai tanárnőnek a bajai állatvédő egyesület közgyűlésén elmondott előadása alapján megfogalmazott írása nyomán. A fordulat első mozzanata a korábban jellemző haszonelvű érveléstől való határozott elkülönбöződés: „a művelt ember jól tudja, hogy az állat nemcsak hasznosságáért, hanem azért is érdemel kíméletet, mert érző és értő lény”

(Reisz 1905: 1). Az állatok első meghatározása (*érző lény*) még belefér az utilitáriánus érvélmódba, a második (*értő lény*) már indoklást kíván. A továbbiakban a szerző hosszan érvel az állati *ösztön* és az emberi *értelem* dichotóm elválasztásával szemben. További gondolatmenete szerint az ember és állat között nincsenek lényeges minőségi különbségek, minden fontosabb emberi értelmi képesség valamely állati ösztön meghosszabbításaként értelmezhető; illetve minden lényeges állati ösztön meghosszabbítható úgy, hogy valamely fontos emberi tulajdonságig jussunk el. Az emberi társadalom alapja az állatokkal közös utánpótlási képességünk, és ennek magasán fejlett változata, az idomíthatóság. Az idomított állat voltaképpen *társadalmi lény*, ugyanakkor a szükségképpen csak társadalomban élni képes ember is *idomított lény* bizonyos tekintetben, hiszen a nevelés csupán az idomítás sajátos formája. Érdeemes megfigyelni a szerző tudatosan végiggondolt nyelvhasználatát, amelyben következetesen érvényesíti az emberek és állatok pszichikai folyamatainak lényegi azonosságáról és ebből következően az emberi és állati lény bizonyos fajta egyenlőségéről vallott nézeteit: „a kutya, aki (szándékosan kerülöm [az] amely kifejezést), mondom, aki [...]” (Reisz 1905.). Ez az új szemlélet már nem csupán az állatok társadalmaztatott, hanem egyenesen *humanizált* képeinek megjelenését jelzi, amely még inkább érthetővé teszi a bikaviadalokkal kapcsolatos indulatokat, önmagában azonban nem érthető meg a korabeli *filozófiai emberképben* bekövetkezett változások figyelembe vétele nélkül.

* * *

A magyar állatvédő irodalom e példája nem elszigetelt jelenség a kor szellemi életében; a mozgalom főntebb említett tudományos beágyazottsága igaz a kor filozófiájára is. Itt csupán egyetlen jellegzetes személyiség bemutatására van terünk, akinek gondolkodása mélyen benne gyökerezik ugyan a századforduló kései pozitívizmusában, elméletének kialakulása és továbbfejlesztésének tendenciái azonban korántsem tipikusak, viszont problémafölvetésének jellegéből adódóan különösen alkalmasak arra, hogy összevegyük őket korának állatvédő diskurzusával. A kor magyar filozófiai élete, összhangban a kontinentális filozófia általános tendenciáival, éppen eltávolodik a pozitívista gondolatától, és előbb a neokantianizmus, majd a különböző újidealista irányzatok felé mozdul el. A szempontunkból fontos szerepet betöltő filozófus, Posch Jenő (1859–1923) ép-

pen az ellenkező utat járta be; pályakezdő írásainak kantianus kérdésfeltevéseitől haladt egyfajta pozitivista problematika felé, amely azután elvezette azokhoz az írásokhoz, amelyek alapján a filozófiai behaviourizmus egyik legkorábbi képviselőjeként tartjuk számon. A filozófust az első fő művet (Posch 1896-1897) kísérő látványos események alapján könnyen a tágabb értelemben vett századforduló egyik szellemi csodabogarának gondolhatnánk. Az országgyűlési interpellációval kezdődő és a kultuszminiszter közbelépésével végződő országos politikai botrány, valamint a katolikus egyházból való hivatalos kiválása tisztán világnézeti okokból, és ebből eredő önkéntes felekezeten kívülsége, az egyetemi szférától távol kifejtett tevékenysége valóban különcöt sejtet, ezért nem fölösleges hangsúlyozni, hogy a maga korában mindennek ellenére fősodorbeli gondolkodónak számított. Kezdetől fogva élvezte mestere, Alexander Bernát támogatását, írásai a szaksajtó és a szellemi élet meghatározó lapjaiban, az *Athenaeumban*, a *Huszádik században* és a *Nyugatban* jelentek meg, hosszú éveken keresztül volt a Magyar Filozófiai Társaság alelnöke, végül az MTA levelező tagjaként halt meg. Filozófiájának számunkra érdekes részében Karl Vogt és Ludwig Büchner materializmusának kritikájából indul ki, miközben gyakorlatilag érintetlen marad korának újidealista tendenciáitól. A materialisták sokat idézett provokatív fiziológiai példája szerint éppúgy fölösleges a gondolat okaként az agy mellett még valamiféle elme létezését is feltételezni, mint ahogyan nem jut eszünkbe a vizelet-kiválasztás okaként a vese mellett valamilyen *veseszellem* létezését is számításba venni. Posch érvelése szerint az analógia hibás: a valódi probléma a gondolat mint külön entitás feltételezése, amit az általa bírált materialisták fenntartanak, így idealizmus elleni érvelésük kudarcot vall. Az ő megoldása magának a *lélek* fogalmának (amelyet mostani vizsgálódásunk szempontjából akár *szellemnek* vagy *elmének* is nevezhetünk) a kiiktatására épít, az idealizmus pusztá kritikája mellett arra a kérdésre is választ keresve, hogy ez a lényegében értelmetlen fogalom miért és hogyan alakult ki. Megfogalmazása szerint a *lélek* kifejezés használata olyan kell legyen a (mai terminussal) elmefilozófiában, mint a *kolera* említése az orvostudományban; jóllehet tudjuk, hogy a betegséget valójában nem a fekete epe (*kholé*) okozza, ahogyan azt még a terminus megalkotásakor a hippokratészi iskola szerzői gondolták, egyszerűen nyelvtörténeti okokból még ma is így nevezik az orvosok, ez azonban nem akadályozza meg őket a helyes diagnózis felállításában és a kezelésben. A metafizikának nyelvkritika általi, a Bécsi Kört megelőlegező kiiktatása révén kialakított rendszerét Posch a 19. századi materialistáktól való megkülön-

böztetés érdekében *realizmus*nak nevezi (Posch 1910; 1915). Nem egyszerűen *gondolkodó testek*ről beszél, hanem magát a gondolkodás fogalmát oldja föl a test aktuális és potenciális mozgásaiban. Mindeközben száraz tudományos hangvétele mélyén megőrződik a felvilágosodás eszméinek egyfajta pátosza; végső soron mindvégig ifjúkori kantianizmusának alapkérdésére kíván válaszolni: mi az ember (Poschról bővebben lásd Mester 2011; 2011a).

Érdemes itt megemlékeznünk a lélek e dekonstrukciójának szépirodalmi megjelenéséről az első világháború kiváltotta kulturális sokk körülményei között, Karinthy Frigyes prózájában. Világháborús novellájának a fantasztikum határán átlépő reinkarnációs története még csak egyetlen, de annál erősebb képben villantja föl, hogy a nyelv által konstruált, pusztán képzelt lélek a testtől függetlenül nem lehet az önazonosság hordozója: az egyedül a lelke fönntmaradásával törődő kutatóorvos főhős rádöbben, hogy a lelke által sorozatosan kölcsönvett, idegen testekkel képtelen szeretkezni (Karinthy 2001). Másik írásában csupán az önazonosságnak a lélek képzetéhez való kötődését problematizálja a történetet záró döbbenetben (Karinthy 1978); végül nagy elbeszéléssé formálja a lélekképzetben félrefogalmazott identitás tragédiáját (Karinthy 1976). A szövevényes történet végkifejlete szerint, aki elhiszi azt, hogy azonos a lelkével, és ezért csupán lelkét igyekszik megmenteni, hamarosan a *testében* fog *végleg* meghalni. A regény soknevű főszereplője csak a veszthelyen szabadul meg lélekképzetétől, és nyeri el ezáltal utolsó pillanataira önazonosságát. Foucault-t parafrázálva, mire a test kiszabadul a lélek börtönéből, börtönőrének gyilkos munkája már visszafordíthatatlan.

Mélyen átértzett antropológiai fordulata kidolgozását követően Posch csak pályája végén fogalmazza meg világosan filozófiája gyakorlati következményeit, többek között az állatokra vonatkozóan. Az állatok új elmélete a gondolkodást a *mozgó testek* sajátos eseteként felfogó radikális értelmezésben és a metafizika nyelvkritikai alapú bírálatában találja meg a helyét az immár kész rendszerben. Ebben az elemzésben a mindennapi nyelv megkülönböztetései az emberi és állati életfunkciók között éppúgy egy idejét múlt és megcáfolt metafizika jelentés nélküli maradványai, mint az orvostudományban a *kolera* és az elmefilozófiában a *lélek* korábban már helyre tett terminusai, azzal a különbséggel, hogy ez a nyelvi megkülönböztetés értéktelettsége okán kifejezetten irritáló. Míg Posch szerint a *lélek* szót nyugodtan tovább használhatjuk egy jelenséghalmazra azután is, hogy kimutattuk, voltaképpen semmire nem referál a szó; a *meghaló* ember és a *megdőglő* állat, a *faló* kutya és *evő* gazdája közötti különbség merev, nyelv-

tani szabállyá tett szétválasztása nem tartható fönn gondolkodásbeli zavarok és károk nélkül.

Egyike a legviszataszítóbb jelenségeknek, mely különösen a „christlich – germanisch” nyelvben fejlődött naggyá, hogy az állatnak fiziológiai processzusait mind más néven nevezik, mint az emberét. Az ember „meghal”, a kutya „megdöglik”, a német ember „eszik”, a kutyája már csak „fal” stb. [...] A kereszténységnek, mely tanaiban az állatszeretetről végképp megfeledkezett, az állat iránt tanúsított megvetése összefügg a többi közt az a fakírszerű gondolattal, hogy minden, ami test, csupa bűn, s értéke csak a léleknek van. A kereszténységnek vezéralakjai közül az egy assisi Szt. Ferenc volt az, aki ezt a fogyasztékosságot a tanításával és viselkedésével pótolni igyekezett. [...] A zsidó és keresztény tannak állatok dolgában mutatkozó fogyasztékosságát pótolja a haladó világi műveltség, mely lassankint kiveti magából amaz anthropocentrikus világnézetet, mely az állatban tisztán csak az ember szolgálatára, hasznára rendelt lényeket lát, és állatvédő törvényeket meg egyesületeket alkot – kellő, bár gyenge ellensúlyozójául a még mindig elterjedt sportszerű állatbántalmazásoknak (bika- és kakasviadalkok, felesleges vadászatok, pl. galamblövés), és afféle törvényeknek (Ktk. 86. §), melyek az állatkínzást csakis közbotránykeltés esetében büntetik (Posch 1924: 513–514).

A szellemi végrendeletként is felfogható poszthumusz írás a filozófusnak még életében kifejezett kívánsága szerint a *Nyugat* hasábjain jelenik meg, mintegy a korábban vastag kötetekben és komoly szaklapokban részletesen kifejtett elmélet egyik gyakorlati, a szakemberek körén túli művelt nagyközönséget is közvetlenül érintő következményének megfogalmazása. A szűken vett szaktudományos fórumokon kívül elhelyezvén írását, a filozófust eddigi műveire nem jellemző módon elragadja a kultúrkritika indulata; a terjedelmes írás negyedik, a nyelvhasználat kritikai elemzését is tartalmazó része a filozófus régebbi művei metafizikaellenes nyelvi analízisének a sémáját követi ugyan, azonban a szerző nyíltan vállalja, hogy itt nem csupán általában a nyelv kritikájáról van szó, hanem saját kultúránk nyelvhasználatának bírálatáról. Posch filozófiájának ez a gyakorlati következményekkel járó, szándékoltan a nagyközönség elé terjesztett végkimenetele minden érdekességével együtt sem lenne több filozófiatörténeti furcsaságnál, ha szerkezetében, érvelésmódjában, sőt gyakran szóhasználatában, és persze az állatok iránti elkötelezettségében nem lenne feltűnően analóg a főtebb taglalt fősodorbéli századfordulós állatvédő diskurzus beszédmódjával. A kutatás jelen állásában úgy tűnik, hogy ezek az egymással párhuzamos, filozófiai és mozgalmi-ideológiai beszédmódok együtt tűnnek el az első világháborút követő néhány év szellemi krízisében a „hosszú 19. századból” ekkor még átmentődni látszó oly sok szellemi jószággal együtt. A filozófiai és állatvédő mozgalmi beszédmódok hasonló szempontból vizsgálható

együttállására évtizedeket kell várni – ezért lényegében az egész „rövid 20. század” kimarad az írásmat lezáró elemzésből.

Befejezés helyett: megjegyzések egy kortárs elmélet beteljesületlen állatfilozófiai ígéreteiről

Az állati jogokról folyó mindenkori diskurzus szükségképpen érinti az emberi és állati természet közötti hasonlóságokat és különbségeket; más szóval filozófiai szinten is tisztázott *antropológiai alapozással* kell rendelkeznie. A jelen alkalommal csupán az alkalmas filozófiai háttér megalkotására eséllyel pályázó egyetlen jelöltre, a *testi elme* vezérszavával összefoglalható kortárs elméletre van módunk kitérni. Az irányzat talán legnagyobb hatású monográfiájának szerzői, George Lakoff és Mark Johnson kötetük bevezető fejezetében szónokiasan megfogalmazva teszik föl a kérdést, hogy *kik vagyunk* mi emberek az új elmélet fényében (Lakoff–Johnson 1999). A válasz kifejtésében nagy szerepe van az állatokhoz való viszonyunk részletezésének; melynek során kiderül például, hogy az emberi értelem egy az állati képességek folytatásaként elgondolt kontinuum része csupán, nem valamely lényegileg új minőség. A kötet a karteziánus dualizmus felszámolásából kiindulva a modernitás szinte teljes antropológiai hagyományával leszámolni készül, Kanton keresztül egészen Chomsky-ig sorolva a „bukott elméletek” listáját. Közvetlenül ezután a kötet „a filozófiai alapeszmék kognitív tudományának” szisztematikus fejezeteit ígéri, közöttük etikai tárgyút is. Az előzmények alapján itt a moralitás szférájának az állatokra való kiterjesztését, de legalábbis a probléma fölvetését várnánk, meglepő módon azonban az állat–ember viszony a továbbiakban már elő sem kerül.

Feltételezésem szerint a gondolkodásnak ez az *állatfeledése* a *testi elméről* szóló korai elméletek néhány szerkezeti eleméből ered. A *test (body)* vagy *hús (flesh)* szó az új elméletben az idegrendszerre és az érzékszervekre vonatkozik, de néha az *agyra* is érthető a *test* egésze helyett. Az új elmélet szótára így önkéntelenül még mindig a meghatadni kívánt régi dualista metafizika szótárának materiális másaként működhet. Jóllehet test és elme dualizmusa nem létezik az elmélet fogalmi keretében, az elmélet szótárát használván azonban minduntalan *személyek* ismeretelméleti és morális szerepeiről, az *elme* új fogalmáról és szerepéről beszélünk a test viszonylatában. Mint amikor a ren-

dező képtelen érvényesíteni elképzeléseit a színpadon, mert a színészek, a jól ismert szöveg és a színház masinériája önkéntelenül is játékba hozzák a darab hagyományos felfogását. A kulcsszó hagyományos formájának egyértelmű vallási utalása még inkább fölerősíti az elmélet szótára és fő tézise közötti feszültséget: a test és elme dualizmusát végleg meghaladni kívánó szövegek lépten-nyomon *megtestesült elméről*, *megtestesülésről* beszélnek: *embodied mind*, *embodiment*, franciául *incarnation*. Kisebb nyelveken, így magyarul a fordítási kényszer néha szerencsés módon előhívja a nyelvi reflexiót, így juttunk el napjainkban a *testi elme* kifejezéshez. (A terminus magyar nyelvű használatának problémáihoz lásd Sutyák 2010: 17–18.)

Végeredményként azt látjuk, hogy az állat és ember viszonyának a kortárs elmefilozófia keretei közötti radikális újragondolására vonatkozó ígéret azért maradt betöltetlen, mert reflektálatlanul használta az elődeitől örökölt terminológiát. Talán az új elmefilozófiai fordulat elfedte a régi nyelvi fordulat eredményeit – úgy látszik, az elméleti gondolkodásnak ugyanúgy megvannak a vakfoltjai, mint a szemnek. A kudarc azonban arra int bennünket, hogy megfelelően értékeljük és újragondoljuk a száz év előtti elmélet és a vele párhuzamosan kialakult aktivista publicisztikai beszédmód nyelvkritikai tudatosságát.

Irodalom

- Gelsei Bíró, Z. 1925. A spanyol bikaviadal. *A természet* 21. évf. 7–8. szám. 39–41.
- Karinthy Fr. 1976. Kötéltánc. In: *Uő Utazás Faremidóba. Capillária. Kötéltánc*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Karinthy Fr. 1978. A lélek arca. In: *Uő Jelbeszéd*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. I. kötet. 269–274.
- Karinthy Fr. 2001. Az ezerarcú lélek. In: *Uő Utazás Faremidóba. Az ezerarcú lélek. Capillária. Kötéltánc*. Budapest: Akkord.
- Lakoff, G., Johnson, M. 1999. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.

- Mester B. 2011. Az akarat mint képzet. In: Laczkó S. (szerk.) *Az akarat*. Szeged: Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány – Magyar Filozófiai Társaság – Státus Kiadó. 244-252. (*Lábjegyzetek Platónhoz*, 9)
- Mester B. 2011a. A képi gondolkodás mint képzet. In: Egyed P., Gál L. (szerk.) *Fogalom és kép II*. Kolozsvár: Kolozsvári Egyetemi Kiadó. 173-187.
- Posch J. 1896-1897. *Az idő elmélete: Az e tárgyra vonatkozó főbb filozófiai nézetek ismertetésével és bírálataival. I. rész: elmélet. II. rész: történelem.* I-II. kötet. Budapest: Dobrowsky és Franke.
- Posch J. 1910. A képzet mint mozdulat. In: Dénes L. (szerk.) *Dolgozatok a modern filozófia köréből. Emlékkönyv Alexander Bernát hatvanadik születése napjára*. Budapest: Franklin-társulat. 481-527.
- Posch J. 1915. *Lelki jelenségek és természetük: Egy realista lélektan tervezete.* I-II. kötet. Budapest: Pfeifer Ferdinánd.
- Posch J. 1924. Az erkölcsi érzület egysége. *Nyugat* 17. évf. 20. szám. 497-528.
- Reisz I. 1905. Az állatok értelméről. *Állatvédelem* 2. évf. 8. szám. 1-5.
- Sutyák T. 2010. A test–test probléma. *Magyar Filozófiai Szemle* 54. évf. 2. szám. 10-31.
- Takáts S. 1905. Magyar bikaviadal. *Budapesti Hírlap* 289. szám.
- Vari, A. 2010. Bullfights in Budapest: City Marketing, Moral Panics, and Nationalism in Turn-of-the-Century Hungary. *Austrian History Yearbook* 41. évf. 143-169.
- Vay S. 1904. Bikaviadatok a régi Pesten. *Budapesti Hírlap* 162. szám.